

İslam'da Dini Düşüncenin Teşekkülü Üzerine Klasik Literatür Okumaları

2 – 5 Eylül 2019- Konya (KDO Yaz Programı)

Sümevra Nalbant¹

İslam medeniyetinin bizlere bırakmış olduğu devasa eserleri günümüzde anlamak ve anlamlandırmak adına İslam düşüncesinin ilk dönemlerindeki âlimlerini ve bu âlimlerin kaleme almış olduğu kurucu metinleri ilim talebelerine ulaştırmayı ve öğrencilerle bu metinler üzerinde mütalaa etmeyi hedef edinen Klasik Düşünce Okulu, bu kapsamda alanın ilgililerine yönelik olarak ikinci yaz programını Konya'da düzenledi. Konya Büyük Şehir Belediyesi'nin, Konya Okulu'nun katkılarıyla hazırlanan bu programa Türkiye'nin dört bir yanından yüz küsur akademisyen katıldı. Program dört gün boyunca Kelâm, Felsefe, Tasavvuf ve Usulü Fıkıh oturumları ve münazaraları ile akşamları gerçekleştirilen yazı atölyeleri ile katılımcılara büyük faydalar sağladı. Şimdi programa dair alınan kısa notlar ile okurlara bu programı tanıtmak istiyoruz.

02.09.2019 Pazartesi günü başlayan programın açılış konferansını Cumhurbaşkanlığı Sözcüsü ve Büyükelçi Doç. Dr. İbrahim Kalın verdi. “Varlık, İdrak ve Tefekkür” başlıklı konuşmasında Kalın, kavramların etimolojisine, terim anlamlarına ve günümüzdeki değerlerine değinerek gelenek ve modernite mukayesesi çerçevesinde insanların özellikle de Müslüman bir kimsenin dünya görüşü hakkında önemli bilgiler paylaştı. Burada notlarımız arasında aktarmak istediğimiz bir nokta da Kalın'ın özgürlük kapsamında bahsettiği anlamlılık düşüncesidir. Gelenek ve modernitenin insanın tercihi konusunda yaklaşımını mukayese eden Kalın, geleneğin anlamlı bir özgürlük çerçevesinde insanın seçimi ile birlikte tercih edilen şeyin mahiyeti ile ilgilenirken; modernitenin bireye yalnızca seçim hakkı vermesini, tercih ettiği şey hakkında fikir beyan etmediğini, dolayısıyla tercih edilen şeyin özgürlük kapsamında değerlendirmedeğini vurguladı. Bu husus bizim kısıtlı idrakimiz çerçevesinde kayda değer bir mesele olarak görülmektedir. Bugün insanların hatta Müslümanların en büyük problemlerinden birinin de sanırım özgürlük meselesinin sınırları konusunda yaşandığı herkesçe ifade edilecektir. Kalın'ın konuşmasında insanın bütünlük sorununu ele alan iki eser tavsiyesini de aktarabiliriz; Ahmet Hamdi Tanpınar'a ait Huzur ve Mahur Beste Romanı.

¹ Arş. Gör., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, sumevra.nalbant@erdogan.edu.tr. ORCID: 0000-0003-1406-8607

Birinci günün ilk semineri Hayrettin Nebi Güdekli tarafından verildi. Güdekli, klasik metinler ışığında Kelam ilminin tedvin sürecinin ilk üç asırlık bölümünü özetledi. Çok sistematik bir kurgu çerçevesinde ilerleyen seminerin şemasını şu şekilde özetleyebiliriz; İlk yaşanan “mürtekeb-i kebre” problemi; bundan doğan mümin tanımını ortaya çıkarmıştır. Böylece mesele “iman nedir?” soruna dönüşmüş olmaktadır. İmanın tanımı problemi kulların fiilleri meselesini doğurmuş bu konu da tabiatıyla Allah’ın sıfatları tartışmalarını gündeme getirmiştir. Çünkü insanın fiilleri, özgürlüğü hakkında konuşmak bizleri, Tanrının bilgisi, iradesi ve kudreti hakkında konuşmaya götürmektedir. Böylece ilk asırlarda yaklaşık olarak hicri 75-150 yıllarının özgürlük ve Tanrının sıfatları meselesine hasredildiği görülmektedir. Daha sonraki dönemdeki tartışmalar ise ekoller çerçevesinde kurumsallaşarak epistemoloji ve metodoloji konusuna taşınmıştır. Kısaca ifade edilen bu gelişmenin ayrıntılarını yayınlanacak olan videolar vasıtasıyla görülebilir.

Birinci günün ikinci seminerini “el- İbâne’den el-İktisâd’a Kelâmın Serüveni” başlığıyla Osman Demir, Güdekli’nin bıraktığı yerden Gazali’ye taşıyarak dinleyicilere sundu. Demir daha ziyade sunumunu, İktisâd’ın genel sistematigi çerçevesinde şekillendirerek dört temhid ve dört kutub şeklinde anlattı. Bu kapsamda başlıklarda ifade edilen konular, ekollerin yaklaşımları temel kitaplar esas alarak bizlere aktardı. Pek çok önemli bilgiyi mukayese ve analiz ederek anlatan Demir’den tuttuğumuz birkaç nattan örnek vermek istiyoruz. Örneğin Demir, İslam’a dair ortaya gelen metinleri kurucu ve taşıyan metinler şeklinde ayırmaktan bahsetti. Dolayısıyla metinleri bu çerçevede değerlendirmek, orijinalliğini ve önemini ortaya koymada bizlere yardımcı olacaktır. Eserlere karşı bir başka yaklaşım şekli olarak da yazar ve eseri değerlendirirken iki nokta üzerinde durmamızdı. İlk olarak bir müellifi ve telifini yaşadığı dönem içerisinde değerlendirmek gerektiği; ikinci olarak da yazarın hayatını göz önünde bulundurmak, yaşadığı değişimleri fark edebilmek ve eser yazım kronolojisini takip edebilmek. Hocadan duyduğumuz bir cümleyi de şuraya iliştmek istiyoruz; “İhya, İslami ilimler eleştirisi olan bir kitaptır”. Sizler de kitabı bu gözle okuyarak yeniden değerlendirebilirsiniz.

03.09.2019 Salı günü programın ikinci günü Felsefe oturumları ile devam etti. İlk oturumda Eşref Altaş genel bir çerçeve çizerek felsefe tarihinden bahsetti. Öncelikle Yunan felsefesinden başlayan Altaş, İslam’ın geldiği dönemde Antik felsefe mirasçılarının durumunu ve felsefenin Müslüman topraklarda başlangıç serüvenine değindi. Burada dikkat çekici noktalardan biri, İslam’ın felsefi anlamda karşısında otorite sayılacak bir muhatabının olmadığı fikri idi. Nitekim İslam Yunan felsefe mirasını almış, yorumlamış, tekrar mirasçılara tanıtarak geri vermişti. Fakat İslam

felsefesi doğduğunda ne Bizans'ta ne Suriye taraflarında yaşıyan Süryanilerde ne İran topraklarında büyük felsefeciler bulunmuyordu. Tabiri caizse düşünce meşalesi sönmüş, felsefi birikim tarihi süreci itibariyle aktarılyordu. Felsefi tartışmaların ateşini yakan Müslümanlar olmuşlardı. Bu derse dair bir başka not da ilk Müslüman Arap filozof Kindi'ye dairdir. Kindi, Mutezile çevresinde ortaya çıkmış bir isimdir. Dolayısıyla onun tartıştığı bütün konular Mutezilenin gündemi etrafında şekillenmiştir. Daha sonra konular önemini yitirince onun düşünceleri de ortadan kalkmıştır.

İkinci günün ikinci semineri İbrahim Halil Üçer'e aitti. Programın en ağır seminerlerinden biri olduğunu da söyleyebiliriz. Üçer, spesifik olarak İbn Sina'nın burhan teorisinden bahsetti. Onun konuşmasının dikkat çekici yanlarından birisi de sunumuna 16. yüzyılda inşa edilmiş bir camii kubbesinde var olan bir yazı ile başlaması oldu. Üçer, bu yazıda İslam medeniyetinin toplumu ile birlikte ulaştığı seviyeyi gösterdi. Yazı metni şu şekildedir: "Kalbin gökyüzüne doğan ilk şey hikmet yıldızıdır, sonra ilim ayıdır, sonra marifet güneşidir. Hikmet yıldızı ile eşyanın hakikati, ilim ayı ile mana alemi, marifet güneşi ile tüm varlıkların Efendisi'nin makamı müşahade edilir." (Çankırı'da Kanun Sultan Süleyman tarafından inşa ettirilmiş olan Sultan Süleyman Cami'sinde bulunmaktadır). Üçer, Burhan teorisini daha sonra Batı medeniyetine sunduğu katkılarıyla birlikte ayrıntılı bir şekilde hazırlamış olduğu bir sunumla anlattı. Bu anlamda merak eden konu ilgililerine yine yayınlanacak olan videoyu izlemelerini tavsiye ediyoruz.

04.05.2019 Çarşamba günü programın üçüncü günü Tasavvuf seminerleriyle devam etti. Bu çerçevede ilk seminer Abdullah Kartal tarafından verildi. "Gazzali Öncesi Metinler Çerçevesinde Tasavvufun Teşekkülü" adlı konuşmasında Kartal, Gazali'ye kadar geçen dönemde tasavvufun teşekkül evrelerini anlattı. Tasavvufu zühd dönemi, Gazali ve İbn Arabi öncesi dönem ile Gazali ve İbn Arabi sonrası dönem olmak üzere üç kısma ayıran Kartal, konuşmasında daha ziyade ikinci kısımdan bahsetti. Kartal, zühd ve tasavvuf dönemlerinin birbirinden farklı şeyler olduğunu ifade etti. Tasavvuf hareketi fıkıh ve hadis ilimlerine tepki olarak çıkmış, bu ilimlerin bıraktığı boşluğu doldurmaya aday bir ilimdir. Konuşmacı, bu dönemde özellikle ilk dönemde yetişen âlimlerin daha sonraki alimlerden farklı olarak o dönemde hakim olan eğitim sürecinden geçtiğini söyledi. Mutasavvıflar, Ebu Hanife'nin fıkha dair yaptığı "kişinin lehinde ve aleyhinde olan şeyleri bilme" tanımına karşı çıkarak fıkıhın kişinin tüm hayatını kapsayan bir metodoloji olmadığını savunmuşlardır. Buradan da hareketle kendi epistemolojilerini oluşturarak ilim (salt bilgi) ve marifet (bilgi ile amel) ayrımı yapmışlardır. Bu ayrım epistemolojik bir ayrımdan değil, ontolojik bir problemten doğmaktadır. Dolayısıyla onlar, bilmeyi

esas olarak görmemişler, dönüşmek, dönüştürülmek problemini temel almışlardır. Tabii burada yapılan bu ayırım bazı suiistimalleri de beraberinde getirmiştir. Bu, yani bilgi metodolojisi meşru mu değil mi? Hakikate dair sunulan sınırsız bir alan kötüye kullanmaya sebep olur mu? Sufi şathiyelerin genel İslami söyleme karşılık sorun oluşturması gibi meseleler gündeme gelmeye başladı. Hallac-ı Mansur'a kadar çıg gibi büyüyen bu problemler neticede tasavvuf muhaliflerinin şiddetli tepkisine yol açtı ve Hallaç'tan sadır olduğu söylenen şathiye isnatları onu idama götürdü. Burada bir ayrıntıyı da bizimle paylaşan Kartal, Hallac'ın idamına karar veren kurula Maliki ve Hanefilerin temsilci gönderirken Hanbeli ve Şafiilerin temsilci görmediğini de paylaştı. Sonuçta bu ölüm mutasavvıflara "Dilimize sahip çıkmazsanız sonunuz böyle olur" mesajını vermiş oldu. Bu olaydan sonra Kartal'a göre iki seçenek kalmıştı; sufiler ya tepkiye tepki ile karşılık verecek ve marjinalleşeceklerdi ya da uzlaşma yolunu takip edeceklerdi. İkinci yolu tercih eden sufiler, bu dönemden sonra daha ılımlı bir dil kullanmışlardır. Örneğin Serrac, fikhî zahir ve batın olmak üzere ikiye ayırmıştır. Buna göre sufiler de fakihler gibi istinbat yaptıklarını iddia etmişler, kendilerinin kalbi işlerde istinbat yaptıklarını söylemişlerdir. Yani kalbi istinbat, mananın kalbe dolmasıyla hüküm vermeyi ifade etmekteydi. Serrac'a göre tasavvuf, dini şeri bir ilimdir. Diğerlerinden farkı kalbi isinbat alanı olan ihsandır. Kısaca ifade etmeye çalıştığımız bu konuşmanın da daha kapsamlı halini görmek için KDO'nun sitesine yüklenecek videonun izlenmesini öneriyoruz.

Üçüncü günün ikinci tasavvuf semineri Ekrem Demirli tarafından verildi. Tasavvuf ilminin Gazali öncesi ve sonrasına değinen Demirli genel anlamda yaygın olan tasavvuf anlayışına karşı biraz farklı bir sufi anlayıştan bahsetti. Bu kapsamda tasavvufun meşruiyetine yani ilim olmasına yönelik eleştirilerden bazılarını değinerek bunlara cevap verdi. Zerkeşi'nin Burhan'ında tasavvufî tefsire yönelik olarak "Sufilerin işaret dedikleri şeyler vardır. Bunlar bir çeşit çeşnidir, hoştur" sözünü aktaran Demirli, bunun bilimi yok etmek, yaşanan mücadeleleri görmemek anlamına geldiğini ifade etti. Bu çerçevede tasavvufun bir dini bilim olduğunu buradan doğan tarikatların ise bundan ayrılması gerektiğini belirtti. Demirli'ye göre "Tasavvuf hal ilmidir" demek, tasavvufun ilim olmadığını tekit etmektir. Tasavvufun bilgiye fikhin ve kelamın özellikle de Mutezile'nin baktığı gibi bakmadığı, onlar gibi soğuk bir dilden ziyade daha sıcak bir dil kullandığını söyleyen konuşmacıya göre tasavvuf ontolojik bağı esas almaktadır. Bilgi ve amel kalbin durumuyla birleştirilmektedir. Mesela bir sufi için akıl sahibi olmak kişinin zekasını kullanmasının yanında kibirli olmamasını da gerektirmektedir (Bunu Haris el-Muhasibi'nin el-Akl kitabına dair olan dersten hareketle örnek

veriyoruz). Mesela Demirli'ye göre fenafillah “burhani” kesin bilgiye ulaşmaktır. Yine Demirli'ye ait Hicaz ve Post Hicaz kavramlarına da değinmek isteriz. Buna göre Hicaz muhatapları, ilim anlayışı, siyaseti farklı iken Post Hicaz sonrası hem muhatap hem siyaset hem ilim anlayışı ve ilim dili değışmiştir ve değışmek mecburiyetindedir. Bizim bu seminerden aldığımız çarpıcı notlar bunlardan ibarettir. Meraklıları için yayınlanacak videoları izlemelerini tavsiye ediyoruz.

05.05.2019 Perşembe günü program Fıkıh usulü seminerleriyle devam etti. Fıkıh usulü konuşmaları “Fıkıh İlminin Ortaya Çıkışı ve Diğer Dini İlmlerle İlişkisi: Cessâs'ın Entelektüel Mirası Üzerine” başlığı etrafında gerçekleştirildi. Bu çerçevede ilk seminer Abdurrahim Kozalı tarafından verildi. Fıkıh usulü tarihine kısaca değinen Kozalı, ilk dönem fıkhi tartışmaların niteliği, er-Risale'nin yazımı, Hanefi-Şafiilerin beyan-rey, haber, icma ve bilgi teorisi hakkında görüşlerinin mukayesesi gibi meselelerde bilgi vererek konuşmasını tamamladı. Aldığımız notlardan bazılarını istifadenize sunmak istiyoruz. Bu bağlamda Kozalı fıkıh ve fıkıh usulüne dair temel bir bilgi olarak öncelikle fıkım yani fıkhi tartışmaların, fetvaların ortaya çıktığını (h. 1 ve 2. asır) daha sonra bu verilerden hareketle fıkıh usulünün (h. 4. asır) meydana geldiğini belirtti. İlk dönemde de belirli bir usul olduğunu söyleyenlere karşı da burada bir melemeden bahsedilebileceğini, h. 4. asırdan önce fıkıh usulünün ilmen ve disiplin düzeyinde olgunluğa erişmediğini ifade etti. Bu durumu mukayese etme adına İmam Şafii ve Cessas'ın eserlerinin incelendiğinde yöntem farkının açıkça görülebileceğini söyledi. Kozalı, İmam Şafii'nin Risale'yi yazmasının sebebi olarak tarihsel arka plana dair ilginç bir bilgiyi de bizimle paylaştı. Buna göre İmam Malik'e talebelik ettiği dönemden ders halkasından arkadaşı olan Basra kadısı Abdurrahman b. Mehdi (198) İmam Şafii'ye bir mektup yazıyor ve bölgedeki Mutezilelere cevap veremediğini kendisine bu konuda yardımcı olmasını istiyor ve bunun üzerine İmam Şafii Risale'nin ilk halini kaleme alıyor. Mektupta bahsi geçen konular da şunlar; Kur'an'ın ahkam ayetleri, bu ayetlerle ilgili rivayetler, icmanın hüccet oluşu ve nasih-mensuh ayetler. İmam Şafii bu eserde rey yerine beyan teorisini kurmuş, icmayı ve Arap dili ön plana çıkarmıştır. Ona göre bir sahabi bütün sünnet bilgisine sahip değildir ama sünnetin bütün bilgisi ümmette bulunmaktadır. Aynı şekilde Arap dilinin de tüm bilgisi tüm Araplarda mevcuttur. İmam Şafii bu iki noktada Hanefilere meydan okumakta hem kendi Araplığını, dile hakimiyetini öne çıkarmakta hem de tikel olarak her hadisi bilgi kategorisinde üst düzeye çıkarmaktadır. Hanefi ve Şafiilerin bilgi teorisi mukayesesi ve daha fazla bilgi için okuyucuyu yayınlanacak videolara yönlendirmek istiyoruz.

Dördüncü günün ikinci fıkıh usulü ve programın son semineri Hasan Hacak tarafından verildi. İlk olarak Temel İslam bilimlerini tasnif eden Hacak, Tefsir, Hadis ve Tasavvuf ilimlerini kurucu ilimlerin dışına çıkararak Fıkıh, Fıkıh Usulü, Kelam ve Dil İlimlerinden ayırdı. Bu kapsamda Usulü Fıkıh ve Kelam ilimlerinin dış mihraklara karşı bir yanıt olarak dine girişi temellendirme ilmi olarak tanımladı. Cassâs'ın el-Fusûl fi'l-usûl adlı eserini de değinen konuşmacı eserin ilk teknik anlamda yazılan bir usul eseri olduğunu ve mütekellim metodu ile yazıldığını ifade etti. Bu çerçevede Hacaklı, Risale'nin Fusûl ile Fusûl'un de Mustasfâ ile anlaşılıp anlaşılmadığının sağlanabileceğini de ekledi. Hacak, İslami önermelerin h. 150-200'lü yıllarda tamamlandığını belirtti. Usulün ve Kelamın temellendirme vasfına yönelik olarak Husun ve kubuh (iyilik-kötülük) meselesini temellendirmeden dine girişin mümkün olmadığını söyledi. Eş'ari mezhep temsilcileri olan Eş'ari, Gazali, ve Razi'nin bu konuda makbul bir cevap veremediğini ifade etti. Biz buradan yine hocamızdan hareketle şunları da ekleyelim. İmam Ebu Hanife de dahil olmak üzere ilk dönem Hanefilerin çoğu Mutezile ve Mürciedir. Bunun karşısında Eş'ari'nin %100 cebriye olduğunu söyleyen Hacak Gazali'nin bu anlayıştan geri döndüğünü fakat Razi ile tekrar bu zihniyete geri döndüğünü düşünmektedir. Bir başka mesele olan haber teorisi ile ilgili Hacak "şayet bir din haber üzerinden yürüyorsa haber teorisine mahkum" olduğunu belirterek mütevatir haber teorisinden de bahsetti. Yine Cessâs'ın eserine atıfla onun Hanefi, Mürcie ve Mutezili olmasına değinerek eserinde Allah'ın yapması caiz olan şeyler ve olmayan şeyler olarak fiilleri ikiye ayırdığını bu çerçevede vacip, mümkün (caiz), mümteni (haram) terimlerini kullandığını zikretti. Bizim konuşmadan sunabileceğimiz kesitler bunlardır. Ayrıntılı bilgi için yine yayınlanacak vidoların izlenmesini tavsiye ediyoruz.

Programa dair şunların da eklenmesi gerekmektedir: Program her seminerin sonunda gerçekleştirilen muhadaralarla dinleyiciye bilgileri pekiştirme ve tartışma ortamı sundu. Program aralarında ve yemeklerde hem saygıdeğer hocalarımızla hem de kıymetli meslektaşlarımızla tanışma, kaynaşma ve bilgi alışverişinde bulunma imkanına erişirdi. Yine akşamları Ekrem Demirli Hocamız tarafından yapılan yazı atölyeleri ile akademik çalışmaları değerlendirme ve yapılacak çalışmalara karşı önemli bir zihni hazırlık sürecini gerçekleştirme fırsatı hasıl oldu. Nitekim "yazı yazmak sizi yetiştirir" diyen Ekrem Demirli Hocamızın teşvikiyle yazdığımız bu tanıtım yazısını sizlere sunuyor bundan sonraki dönemlerde gerçekleşecek Klasik Düşünce Okulu yaz kamplarında buluşmayı temenni ediyoruz.